

XVI. YÜZYIL BAŞLARINDA MERZİFON'A AİT İKİ TAPU-TAHRİR DEFTERİ

Arş. Gör. Mustafa ÇOLAK

GİRİŞ

Merzifon, Karadeniz Bölgesinin, Orta Karadeniz Bölümü'nde Anadolu steplerine bakan iç kesiminde yer almaktadır. Biz, bugün ilçe merkezi olan bu şehrimizin XVI. yüzyıl başlarındaki sosyal ve ekonomik durumunu inceleyen, bu döneme ait iki **tapu-tahrir defterini** kendimize temel malzeme olarak aldık. Bu defterlerden biri, İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde **tapu-tahrir kataloğu**'nda 90 numarada kayıtlı tahminen H. 921 (M. 1515) tarihli mufassal defterdir. Diğeri ise, yine İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde 387 numarada kayıtlı icmâlen yapılmış olan **Karaman ve Rûm eyaleti** defteridir.

1515 tarihli **tapu-tahrir defteri** sırasıyla **Lâdik, simre-i Lâdik, Merzifon** ve **Gümüş'** kazalarını ihtiva etmektedir. 137-168 sayfaları arası **Merzifon Kazâsı**'na aittir. Defterin tarihi ve tahririn kim tarafından yapıldığı kaydedilmemiştir. Ancak, şehir sakinlerinden **İbrahim Çelebi** elinde «**Sultan Bâyezid Hân ve hükûm-i Sultan Selim Hân**» olduğu kaydı düşülmüştür.² Buna göre, bu tahririn ya Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı döneminde (1512-1520) ya da Kânunî Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde yapılmış olması gerekir. Kânunî Sultan Süleyman'ın cülûsuna müteâkiben yapılmış olan H. 926 (M. 1520) tarihli tahririn³ Merzifon kısmı⁴ ile, Başbakanlık Arşivi'nde 90 numarada kayıtlı tapu-tahrir defterinin Merzifon kısmı karşılaştırıldığında ortaya çıkan veriler birbirini tutmamaktadır. 1520 tarihli tahririn rakamları, gerek nüfus olsun gerekse vergiler olsun, daha fazladır. İşte bu verilerden hareketle Başbakanlık Arşivi'nde 90 numarada kayıtlı bu defterin 1520 tarihinden hemen önce yapılmış olması gerekir. Çünkü hem nüfus hem de

1. Bugünkü Gümüşhacıköy ilçesi sınırları içinde.

2. Başbakanlık Arşivi (BA), **Tapu-Tahrir Defteri (TD)**, 90, s. 157.

3. Geniş bilgi için bkz., İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı ve Erznican Kazâsı**. Ank. 1990, ss. 9-16.

4. BA **TD**, 387, ss. 386-390.

vergi miktarları birbirine yakındır. 1520 tarihinden önce yapılmış en yakın tahrir ise H. 921 (M. 1515) tarihli Rûm Vilâyeti tahriridir.⁵

1515 tarihinde yapıldığını tahmin ettiğimiz bu tahririn kim tarafından yapıldığı da kaydedilmemiştir. Ancak, yukarıda belirttiğimiz tarihler arasında Rûm Vilâyeti defterdarı olan **Emin Ali Çelebi** tarafından yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.⁶

Defterin baş tarafına şehirde bulunan mahalle ve bu mahallelerde meskûn olan vergi mükelleflerinin isim ve baba adları kaydedilmiştir. Önce müslim, sonra ermeni mahalleleri yazılmıştır. Mahallelerden sonra burardan alınan **öşür**, **cizye**, **çift resmî** gibi vergiler ile **mukata'âlar** ayrı ayrı yazılmış, ayrıca vakıflara ait hisseler de belirtilmiştir. Şehirdeki cami, medrese, hamam ve kervansaray gibi sosyal ve dinî hizmet gören yerler ve gelirleri kaydedilmiştir. Defterin sonlarına doğru da, **Merzifon Kazâsı**'na tabi köyler ve bu köylerde oturan vergi mükellefleri ile yetiştirdikleri mahsûller ve vergi miktarları yazılmıştır.

387 nolu deftere gelince, **Karaman ve Rûm eyâletlerinin** H. 926 (M. 1520) tarihinde yapılmış tahririn neticelerini ihtivâ eden bu defter icmâl niteliğinde olup, toplam 978 sayfeden ibarettir. Bu tahrir **Mehmed bin İbrahim**'in emniyetinde yapılmıştır.⁷ Defterin 386-390 sayfaları arası **Merzifon Kazâsı**'na aittir.

A) İDARİ YAPI

XVI. yüzyıl başlarında Merzifon, **Sivas eyâleti**'nin **Amasya Sancağı** kazâlarından idi. Osmanlı Devleti'nde «kazâ, ticarî ve kültürel üstünlüğü ile çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idâri bir birlikti.»⁸

1515 tahririnde Merzifon kazâ olarak 28 müslim ve 4 gayrimüslim olmak üzere 32 mahalle (Bkz. Ekler, Tablo 1) ve 8 köyden müteşekkildi (Bkz. Ekler, Harita 1). Bu tarihte Merzifon'a bağlı olan sekiz köy **Hırka**, **muşruf**, **Marınca** gibi Merzifon'un hemen yakınında olan köylerdir. Bunun sebebi, bu tahrirde Merzifon Kazâsı'nın coğrafi olarak dar bir alanı içermesidir. Nitekim aynı tahrirde **Gümüş** ayrı bir kazâ olarak kaydedilmiştir.⁹

5. Tayyib Gökbilgin, «15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm», **Vakıflar Dergisi**, VI. (1968).

6. Bkz. İ. Miroğlu, a.g.e., s. 13.

7. Bahaddin Yediyıldız, **Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi**, Ank. 1985. s. 13.

8. M. Ali Ünal **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ank. 1989. s. 50.

9. BA, TA. 90, s. 169. vd.

1520 tahririnde ise **Gümüş Kazası** köyleriyle birlikte Merzifon'a tâbi olarak kaydedilmiştir. Bu arada 1520'de Merzifon'daki Ermeni mahalle sayısı altıya çıkmıştır.¹⁰ (Bkz. Ekler, Tablo II). Böylece toplam mahalle sayısı da 34'e ulaşmıştır. 1520'deki iki Ermeni mahallesinin ortaya çıkması, beş yıl içinde dışardan Merzifon'a göç eden Ermenilerden kaynaklanmıştır.

B) NÜFUS

Tahrirlerin yapılmasının en önemli sebebi, vergi mükelleflerini tesbit etmek olduğundan, tapu-tahrir defterleri ait oldukları bölgenin **hâne** ve **nefer** sayılarını da ihtivâ etmektedirler. Bundan hareketle, biz de **hâne**, **nefer**, **mücerred** ve vergi gelirlerinden faydalanarak nüfusla ilgili bazı tahmini rakamlar elde edebiliyoruz. Bu rakamlarla o bölgenin demografik yapısı hakkında önemli ipuçları elde edebilmekteyiz.

a) Müslim Nüfus

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Türk fetihlerinin başlamasıyla birlikte, **Danışmendliler** tarafından Türk topraklarına katılan Merzifon'un Türkleşmesi de **Danışmendliler** zamanında başlamıştır. Danışmendli beyler, onbinlerce kalifiye iş gücünü aileleriyle birlikte kendi bölgeleri olan **Amasya** ve **Merzifon** dolaylarına yerleştirmişlerdir.¹¹ Danışmendlilerin kendi bölgelerinde sağlamış olduğu bu iskân durumu, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Moğolların sebep olduğu ikinci bir göç dalgası, bütün Anadolu'yu olduğu gibi, Merzifon'u da alt-üst etti. Fakat bu **Moğol** fırtınası geçtikten sonra Selçuklu devrinde birinci sırada sayılmayan **Tokat - Amasya - Ankara** güzergâhında, Osmanlı döneminde, şehir, kasaba ve köylerin büyüdüğü kültür faaliyetlerinin çok geliştiği görülür.¹²

XVI. yüzyıl başlarına gelindiğinde, şehir merkezi olarak **Merzifon Kazası**'nın toplam nüfusu, diğer bazı kazâlarla karşılaştırıldığı zaman daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Meselâ **Ordu Kazası**'nda 1520'de 303 müslim nüfus otururken,¹³ aynı tarihte Merzifon'da 3530 müslim nüfus oturmaktaydı. (Bkz. Ekler, Tablo III). Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Merzifon'da şehir nüfusunun fazla olmasında, kazâda gelişmiş bir ticaretin ve ziraate elverişli arazinin bulunması büyük rol oynar.

10. BA, TD. 387, s. 386.

11. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İst. 1986, s. 106.

12. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi**, C. I, İst. 1979, s. 476.

13. B. Yediyıldız, a.g.e., s. 99.

Kazâ merkezinde oturan, vergi mükellefi hâne sayısı 1515 tahririne göre 706, 1520 tahririne göre ise 797'dir. Hâne sayısını 5 ile çarparsak tahmini nüfusu buluruz ki, bu rakam 1515'te 3530, 1520'de ise 3985'dir. Buna göre Merzifon kazâsı'nın köyleri ile beraber gayrimüslimler de dahil toplam nüfusu 1515 tahririne göre 6435, 1520 tahririne göre ise 6580'dir. (Bkz. Ekler, Tablo III).

Böylece, 1515'de Merzifon kazâ merkezinde yaşayan toplam nüfusun % 82,3'ü, köylerin ise tamamı müslimdi. 1520'de ise, şehir nüfusunun % 76,9'u köylerin yine tamamı müslimdi.

Merzifon kazası'nda nüfusun % 33,4'ü köylerde otururdu. Onun için de köy sayısı azdır. 1515 tarihinde sadece 8 köy kaydedilmiştir. (Bkz. Ekler, Tablo IV). 1520 tahririnde İlemi ve Saru köyleri yazılmamıştır. Büyük bir ihtimalle, ya bu köyler göç etmiş, ya da bu tahrirde diğer köylerle birleştirilmiştir. Her iki tarihte de kazânın en büyük köyü **Marınca** en küçük köyü ise **Samadolu**'dur.

1515 tahririne göre, Merzifon Kazâsı'nın köylerinde, 2150 kişi yaşarken bu rakam 1520'de 1400'e düşmüştür. Şehir merkezinde müslim nüfus beş yıllık bir sürede % 5,7 artmıştır. Yani yıllık nüfus artışı % 1,14 olmaktadır ki, bu artış nisbeti normal nüfus artışının altında bir nispetdir. Köylerdeki nüfusun 2150'den 1400'e düşmesi ve kazâ merkezindeki müslim nüfus artışının az olmasına dayanarak; 1515 ile 1520 tarihleri arasında bu nüfusun, Merzifon Kazası'ndan başka yerlere göç ettiği ileri sürülebilir. Ancak bu konuda şimdilik elimizde bir delil yoktur.

b) Gayrimüslim Nüfus

1515 tahririnde Merzifon Kazâsı'nda dört mahalle «**Gebrân-ı Erâmine**», yani «Ermeni Kâfiri» olarak kaydedilmiştir.¹⁴ (Bkz. Ekler, Tablo II). Bu mahalleler, **Kaplan**, **Bozahane**, **Erzincanî** ve **Kilise** mahalleleridir. Burada dikkati çeken bir nokta, Ermeni mahalle adlarının Türkçe olmasıdır.

1520 tarihinde, bu Ermeni mahallelerine, **Hâzehân-ı der Amasya Ser-sut(?)** ve **Asmân-ı Akdem(?)** adlı iki mahalle daha eklenerek, şehirdeki Ermeni mahalle sayısı altıya yükselmiştir. (Bkz. Ekler, Tablo II).

Yalnız şunu unutmamak gerekir ki, defterde «**Gebrân-ı Erâmine**» olarak kaydedilen bu kitlenin hepsi etnik olarak Ermeni olmayabilir. Burada Ermeni denirken gayrimüslimler zikredilmiştir. Yani Ermeni olarak kaydedilmiş olan nüfusun içinde Rum kökenli olanlar da olabilir.

14. BA, TD. 90, s. 153 vd.

1515 ve 1520 tarihlerinde, Merzifon Kazâsı'nın köylerinde gayrimüslim nüfusa rastlanmamaktadır. Bu durum Ermenilerin, tarımdan çok ticaret ve sanayi ile uğraşmalarından kaynaklanmaktadır.

1515 tarihinde Merzifon'daki gayrimüslim nüfus 755 iken 1520'de 1195'e yükselmiştir. Yani beş yıllık bir süre içerisinde gayrimüslim nüfus, % 63 gibi yüksek bir oranda artmıştır. Merzifon'un köylerinde gayrimüslim olmadığına göre bu artış kazâ dışından gelen gayrimüslimlerle olmuştur. Ancak bunların nereden geldiklerini henüz kesin olarak bilemiyoruz.

XVII. yüzyıl başlarında Merzifon'dan geçen meşhur seyyah **Polonya'lı Simeon** burada 200 hane Ermeni olduğunu yazdığına göre¹⁵ bu tarihte Merzifon'daki Ermeni nüfusu azalmış olmalıdır.

Nüfusla ilgili kısmı bitirmeden önce şunu eklemek gerekir ki, bulduğumuz bu rakamlar tahmini olmakla birlikte vergi vermekle mükellef olan nüfustur. Bunların haricinde vergiden muaf olan **imâm, müezzîn, hatip, hâfız, mütevellî, müderris, talebe zâviyedâr, âmâ** gibi zümreler ile fiilen askerlik yapan **sipahiler, müstahfızlar, azepler** gibi gruplar, **kadı, müftü, nâib, Su-başı, dizdâr** gibi idareci ve subaylar bu hesaplara dahil değildir. Bu askerî sınıfa mensup zümrelerin 150-200 hanelik bir yekûn tutacakları tahmin edilebilir.

C) İKTİSADİ YAPI

a) Toprak Taksimatı

Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir yer fethedildiği zaman devlet oraya hemen bir tahrir memuru göndererek o yerin arazisini yazdırırdı. Tahrirden sonra o toprağın mülkiyet hakkı artık tamamıyla devlete aittir. Topraklar verimine, sulanabilirliğine ve büyüklüğüne göre «**çiftliklere**» ayrılırdı. Bu çiftlikler köylüye ya «**ortakçılık**» esasına göre veya sadece «**öşür**» (mahsülün bir kısmı), ya da «**mukâta'a**» karşılığında icara verilirdi. Mirî topraklar daha ziyade icara verilmek suretiyle işletilmekteydi.¹⁶ İcar, işlenen toprağın bedeli olarak köylüden yılda belli bir miktar nakit akçe almaktı.

1520 tarihli Rûm Vilâyeti kanunnamesinde «**Vilâyet-i Rûm'un arazisi iki baştan ta'sîr olunmak kanun-ı kadim olmağın Defter-i Cedid'e dahi öyle sebt olundu**»¹⁷ denilerek bu vilâyette **divânî-malîkâne** rejimi uygulanacağı belirtilmiştir.

15. Hrand D. Andrearyan, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi**, İst., 1964, s. 81.

16. İ. Miroğlu, a.g.e., s. 155.

17. BA, TD. 387, s. 349.

Divân-imalikâne rejimi esaslarını eski Türk-islâm devletlerinden alan ve fethedilen bölgelerdeki yerli toprak asaleti sınıflarının devamını temin eden bir sistemdir.¹⁸ Fakat burada toprak sahiplerinin kuru bir mülkiyetten doğan sınırlı hakları sözkonusudur. Yani toprak tam anlamıyla mülk sahiplerinin tasarruflarında değildir. Zira toprağı işleyen köylülerin devlete vermeğe mecbur oldukları bütün vergiler de sipahiler tarafından veya direk devlet tarafından toplanmaktadır.

Divânî-malikâne rejiminde her çiftliğin, biri malikânesine, yani toprak sahibine, diğeri divânisine, yani devlete giden iki ayrı vergi toplanmakta ve iki sahibi bulunmaktaydı. Köylü yetiştirdiği mahsülden bir veya iki onda bir **malikâne** hissesi olarak toprak sahibine verdiği gibi, ayrıca onda bir veya beşte bir de **divânî hissesi** diye devlete ödemektedir.¹⁹

1515 tarihinde Merzifon'daki bütün **malikâne hisseleri** cami, medrese ve zaviye gibi dinî ve sosyal yönü olan müesseselerin vakfı olarak kaydedilmiştir. **Divânî hisselerin** tamamı da **Padişah hassı** olarak yazılmıştır.

b) Ziraî Üretim

XVI. yüzyıl başlarında Merzifon Kazâsın'da ekonomik hayatın ağırlık noktasını, İmparatorluğun diğer bölgelerinden olduğu gibi, tarım ürünleri teşkil ediyordu. Tarım ürünleri arasında en fazla yetiştirilen çeşit ise **buğday**di. Buğday, hem şehir merkezinde oturanların, hem de köylerde yaşayanların vazgeçilmez ürünü idi. Temel gıda maddeleri olan ekmek, bulgur, un ve benzeri yiyecekler buğdaydan yapılıyordu. Ayrıca buğday hemen hemen her türlü iklim şartlarında yetiştirilebiliyordu.

1515 tarihinde Merzifon'da üretilen buğday miktarı 1.464 900 kg. (2855) müd) dir. (Bkz. Ekler, Tablo V.). Ancak bu rakama hassa çiftliklerinde üretilen buğday dahil değildir. Hassa Çiftliklerinde üretilen hububat çeşitleri ayrı ayrı kaydedilmediği için bunun ne kadarını buğday, ne kadarının diğer hububat çeşidi olduğunu bilemiyoruz. Onun için buradaki rakamlar hassa çiftliklerinin dışında kalan çiftliklerde üretilen buğday miktarıdır.

18. Ömer Lütfi Barkan, «Tımar», İA, C. VIII, s. 297.

19. Geniş bilgi için bkz., Ö.L. Barkan, «Türk İslâm Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller, Malikâne-Divânî Sistemi, Türkiye'de Toprak Meselesi, İst. 1980, s. 183.

Buğdayın 372.950 kg'mı şehir ve muşruf köyündeki çiftliklerden geri kalanı 591.950 kg'mı da diğer köylerde üretilmekteydi. Kişi başına düşen buğday miktarı 227,5 kg'dır.

1515 tarihinde buğdaydan sonra üretimi en fazla yapılan hububat türü arpadır. Arpa, buğdayla karıştırılarak ekmek yapımında kullanıldığı gibi; hayvan yemi olarak da kullanılıyordu. Fakat o devrin ekonomik ve sosyal hayatında daha çok yer işgal eden koyunların ve atların, temel gıdası olarak kullanılıyordu.

Bu tarihte Merzifon Kâzasındaki toplam arpa üretimi 798.389 kg (1556 müd)'dir. (Bkz. Ekler, Tablo V). Bu miktarın 307.860 kg'ı (600 müd) şehir ve Muşruf köyünde, 490.526 kg'ı ise diğer köylerde üretilmekte idi. Kişi başına düşen arpa miktarı 124 kg'dır.

Buğday ve arpa üretiminin yanısıra, bağcılığın da Merzifon'un ziraî üretiminde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. 1515 tarihli defterde bağcılıkla ilgili direk bir kayıt yoktur. Ancak üzümünden üretilen şıradan alınan öşür miktarı kaydedilmiştir. Buna göre Merzifon'a tâbi Hırka, Marinca, Bağviran ve Urumcuk köylerinde üretilen şıra miktarı 125,5 müd (yaklaşık 65.420 kg)'dir. (Bkz. Ekler, Tablo V).

Bunun haricinde, şehir ve Muşruf köyü halkının bağları vardır ki, bunlardan vergi maktu' (kesim) olarak alındığı için «resm-i bağat» olarak kaydedilmiş ve yukarıdaki rakamlara bu dahil değildir.

Yukarıda zikrettiğimiz ziraî üretimin haricinde 1515 tarihinde Merzifon'daki hassa çiftliklerinde üretilen hububatın toplamı 147.516 kg. (287,5 müd) dir. Bu hububatın ne kadarının buğday, ne kadarının arpa ve diğer hububat türü olduğunu bilemiyoruz. Zira hepsi «an hassa» vergi kalemi adı altında kaydedilmiştir.

c) Vergiler

Bir bölgenin sosyal ve iktisat tarihini incelerken, o bölgedeki halkın üretim ve tüketimi ve ödediği vergilerin istatistikî durumu büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki bu istatistikî bilgiler için tapu-tahrir defterleri vazgeçilmez kaynaklardır.

Osmanlı Devleti'nde alınan vergileri üç büyük bölüme ayırmak mümkündür.

1) Şer'i Vergiler: Öşür, haraç, cizye, zekât vb. gibi.

- 2) Örfî Vergiler : Çift, ispenç, bennak, ârûs, cürüm ve cinayet vb. gibi.
- 3) Divânî Vergiler : Avarız akçesi, nüzûl bedeli, kürekçi akçesi vb. gibi.²⁰

Bu vergi sistemi içerisinde Osmanlı Devleti için büyük bir önemi olan ve akla ilk gelen vergi kalemi, «**öşür**» olmaktadır. Öşür Arapça **ondabir** anlamına gelmektedir. Fakat öşür miktarı her bölgenin durumuna göre değişmiş, 1/10'un üzerinde olduğu gibi altında da toplandığı olmuştur. Ayrıca, devlet kendisine ait olan bu vergiyi kendi adına **tımar**, **zeâmet** ve **has** olara, belirli görevleri yerine getirenlere maaş olarak bırakmıştır. 1515 tarihinde Merzifon'daki öşür miktarı 1/5'tir. Öşür bedelleri ise **Padişah Hassı** olarak direk merkeze alınıyordu.

1515 tarihinde Merzifon'da üretilen mahsüller arasında en fazla vergi geliri buğdaya aittir. Buğday öşrü defterde «**Behre-î Gendüm**» olarak kaydedilmiştir. Farsçada hisse, pay anlamlarına gelen **behre**'nin öşürle aynı anlamda kullanıldığını biliyoruz.²¹

1515 tarihinde Merzifon Kazâsında **divânî hissi**'ye alınan buğday öşrü 28,424 akçedir. Bunun toplam **divânî hisse** içerisindeki payı ise % 12,19'dur (Bkz. Ekler, Tablo V). **Malikâne hisse**'lerinin tamamı vakıf olarak kaydedilmiş ve alınan öşür miktarı yazılmamıştır. Aynı tarihte buğdayın narh fiyatı ise kile başına 5 akçedir.

Buğdaydan sonra en fazla öşür bedelinin alındığı hububat türü arpa idi. Arpanın **divânî hisse**'ye ait öşür miktarı 12.241 akçedir. Toplam divânî hisse içerisindeki payı ise % 5,25'dir. (Bkz. Ekler, Tablo V).

Buğday ve arpanın haricinde 1515 tarihinde Merzifon Kazâsında yetiştirilen **soğan**, **ceviz**, **meyva**, **nohut**, **haşhaş**, **bal** ve **şıra**'dan da öşür alınıyordu. Ancak, bu ürünler az miktarda yetiştirildiğinden ve Tablo VI'da gösterildiği için burada ayrıca üzerinde durmayacağız.

Osmanlı Devleti'nde üretilen ürünlerden vergi alındığı gibi, bizzat şahsın kendisiyle ilgili olarak alınan vergiler de vardı. Bu vergiler şahsın mal varlığına, evli, bekâr, müslüman, gayrimüslim gibi kendisiyle ilgili durumlara göre değişen vergilerdi. Bunların başında Halil İnalcık'ın esas ra'yyet rûsumu dediği²² **çift resmi**, **bennak resmi**, **caba resmi**, **dönüm resmi**, **kışlak resmi**, **cizye** ve **ispenç** gelmekteydi.

20. M. Akdağ, a.g.e., C. II, Ank. 1979, ss. 271-274.

21. B. Yediyıldız, a.g.e., s. 118.

22. H. İnalcık, «Osmanlılarda Ra'yyet Rûsumu», *Belleten* XXIII/92 (1959), s. 595.

1515 tarihli Merzifon tahrir defterinde bu şahsa bağlı, müslimlerden alınan bütün vergiler «'an rüsûm» kalemi altında kaydedilmiştir. «Resimlerden» anlamına gelen 'an rüsûm, çift, nim, ekinlü ve caba resimlerini içine almaktadır.

Bu tarihte Merzifon Kazâsı'ndaki müslimlerden alınan aslî vergilerin toplam miktarı 7915 akçedir. Bunun toplam divânî hisse içerisindeki payı % 2.46'dır (Bkz. Ekler, Tablo VI).

Gayrimüslimlere gelince, Osmanlı Devleti'nde bülüğa ermiş her gayrimüslim erkekten şahıs başına alınan vergiye «cizye» adı verilir.

Bir gayrimüslimden cizye vergisinin alınabilmesi için evi içindeki eşyasından başka koyun, keçi, hububat, şarap gibi mahsüllerinden üçyüz akçe tutarında malı olması ve erkek olması gerekiyordu. İhtiyarlardan, kadınlardan ve papazlardan cizye alınmazdı.²³ Cizye miktarı devirlere göre değişmiştir. Meselâ Kanunî zamanında 60 ile 75 akçe arasında iken IV. Murad zamanında 333 akçeye yükselmiştir. Tabiki, cizyenin rakam olarak bu kadar artmasında İmparatorluk genelinde bütün vergilerin yükseltilmesinin yanında, akçenin değer kaybetmesinin de rolü vardır.

1515 tarihli Merzifon tahririnde bu vergi «cizye-i gebrân olarak kaydedilmiştir. Bu verginin toplamı 7575 akçedir. Toplam vergi içerisindeki payı ise % 3,24'dür. Merzifon'da şahsa bağlı olarak alınan vergiler gayrimüslimlerde kişi başına yaklaşık 10 akçe düşerken, müslimlerde 1,5 akçe düşmektedir. Müslim nüfusta bu oranın düşük olması, müslümanların vergi alınmayan askerlik, imamlık, müderrislik gibi işlerde istihdam edilmeleri şeklinde açıklanabilir.

Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçilerden alınan vergiler «resm-i ganem» veya «resm-i ağnam» kalemine yazılırdı. 1520 tarihli Rum Vilâyeti kanunnamesinde **yörükte ve yerlüde resm-i ganem iki koyuna bir akçedir. Koyun ile kuzu bile sayılmak kanun olmuştur.**²⁴ denilerek bu verginin nasıl alınacağı belirtilmiştir. 1515 tarihinde Merzifon Kazâsı'nda alınan koyun resmî toplam 580 akçedir. Bundan hareketle bu tarihte Merzifon'da 1160 koyun olduğu söylenemez. Zira Merzifon Kazâsındaki koyun sayısı ve **resm-i ganem miktarının tam olarak bilinmesi için, bu bölgeye ait «yörük defterleri»nin de incelenmesi gerekir.**

Osmanlı devlet hizmetinde olan bütün hizmetliler «dirlik» karşılığı görev yapmazlardı. «Ulûfelû» tabir edilen maaşlı devlet hizmetlileri de bulunuyordu. Gerek bu ulûfelû taifesinin maaşını vermek, gerekse **divân-ı hü-**

23. Neşet Çağatay, «Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler», Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. V/5, s. 494.

24. BA., TD. 387, s. 350.

mâyûn'un gerekli olan alım satımları yapabilmesi için nakit paraya ihtiyacı oluyordu. İşte devlet, bu nakit parayı sağlayabilmek için, geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip doğrudan **divân-ı hümâyûn**'a bırakılan vergi ve gelir kaynakları meydana getirmişti ki, bu tip kaynaklara **mukâta**'a denirdi. **Mukâta**'alar genellikle **mumhane**, **kirîşhane**, **boyahane**, **gümrük**, **iktisab** gibi ekonominin sanayi ve ticaret kollarından alınırdı.

1515 tarihinde Merzifon Kazâsı'nda **mukâta**'a olarak alınan **damgavat**, **rişte**, **bozahane**, **meyhane**, **bazar-ı keyl** ve **boyahane** vergilerinin toplamı 83.000 akçedir. Bu toplam **divânî hisse** içerisinde en fazla vergi miktarını ihtiva eden kalemdir. Hatta Merzifon Kazâsı'nın bütün köylerinden alınan vergi miktarından daha fazladır. Toplam **divânî hisse** içerisindeki payı ise % 35,15 olmaktadır.

Bu vergi kaleminden yola çıkarak, bu tarihte Merzifon'da ticaretin ve o dönemin sanayisinin, özellikle de dokumacılığın gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Zaten 1647 yılında Merzifona gelmiş olan **Evliya Çelebi**, Kırım diyarına tüccarların buradan her sene binlerce top pamuk bezi götürüp esir ile değiştirdiklerini ve burada çok sayıda dükkân olduğunu yazar.²⁵ Gerçekten de 1515 tarihinde dükkânlardan alınan **mukâta**'a toplamı 15.211 akçe ile önemli bir yer tutmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz vergi kalemlerinin dışında, **niyâbet**, **bâd-ı hevâ**, **cürüm** ve **cinayet** gibi bir kısım vergiler daha 1515 tarihli defterde yazılmıştır. Fakat, bunların yekünü önemli bir yer tutmadığı için burada üzerinde durulmayacaktır.

SONUÇ

XVI. yüzyıl başlarında Merzifon konusunda ana kaynağını iki tapu-tahrîr defterinin oluşturduğu bu kısa araştırmamızdan şu sonuçlar çıkarılabilir :

1) Coğrafi konumu itibariyle yerleşime elverişli ve tarıma uygun bir ovası bulunan Merzifon'un, ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, en az 2000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu biliyoruz. Ancak, jeopolitik bakımdan ilk, orta ve yeni çağların vazgeçilmez şehri olan **Amasya**'nın hemen yanbaşında bulunması, Merzifon'u bir nebze olsun, gölgede bırakmış ise de, XVI. yüzyıl başlarında, özellikle, kazâ merkezi, gerek nüfus gerekse ticarî bakımdan olsun önemli bir yere sahiptir.

25. Evliya Çelebi, Seyahatname, C. II, İst. 1975, s. 630.

2) İdarî taksimat yönünden 1515 tahririne göre dar bir coğrafi alanı kaplayan Merzifon, sadece 8 köye sahipti. 1520 tahririnde Gümüş Kazâsı'nın da Merzifon'a tabi edilmesiyle köy sayısı 19'a yükselmiş ve Merzifon Kazâsı'nın coğrafi alanı da genişlemiştir.

3) 1515 ile 1520 tarihleri arasında Merzifon'daki gayrimüslim nüfusu % 63 gibi yüksek bir oranda artmıştır. Bu artış büyük ihtimalle Doğu Anadolu'daki kızılbaş olaylarından dolayı göç eden Ermenilerden kaynaklanmıştır. Müslim nüfus ise bu beş yıl içinde azalmıştır. Ne gayrimüslim nüfustaki artış, ne de müslim nüfustaki azalışla ilgili şu anda elimizde bir belge mevcut değildir.

4) İktisadî yönden, Merzifon halkı, İmparatorluğun bütün topraklarında olduğu gibi en çok tarımla uğraşıyordu. En fazla yetiştirilen mahsül buğdaydır. Ayrıca azımsanmayacak kadar üzüm de yetiştiriliyordu. Kazâ merkezinde, boyahane, meyhane ve bozahane gibi o dönemin sanayi kuruluşlarından sayılan müesseseler ile, dükkânlardan alınan vergilerin önemli bir meblağ tutmasından anlıyoruz ki, Merzifon'da ticaret ve sanayi de gelişmiştir.

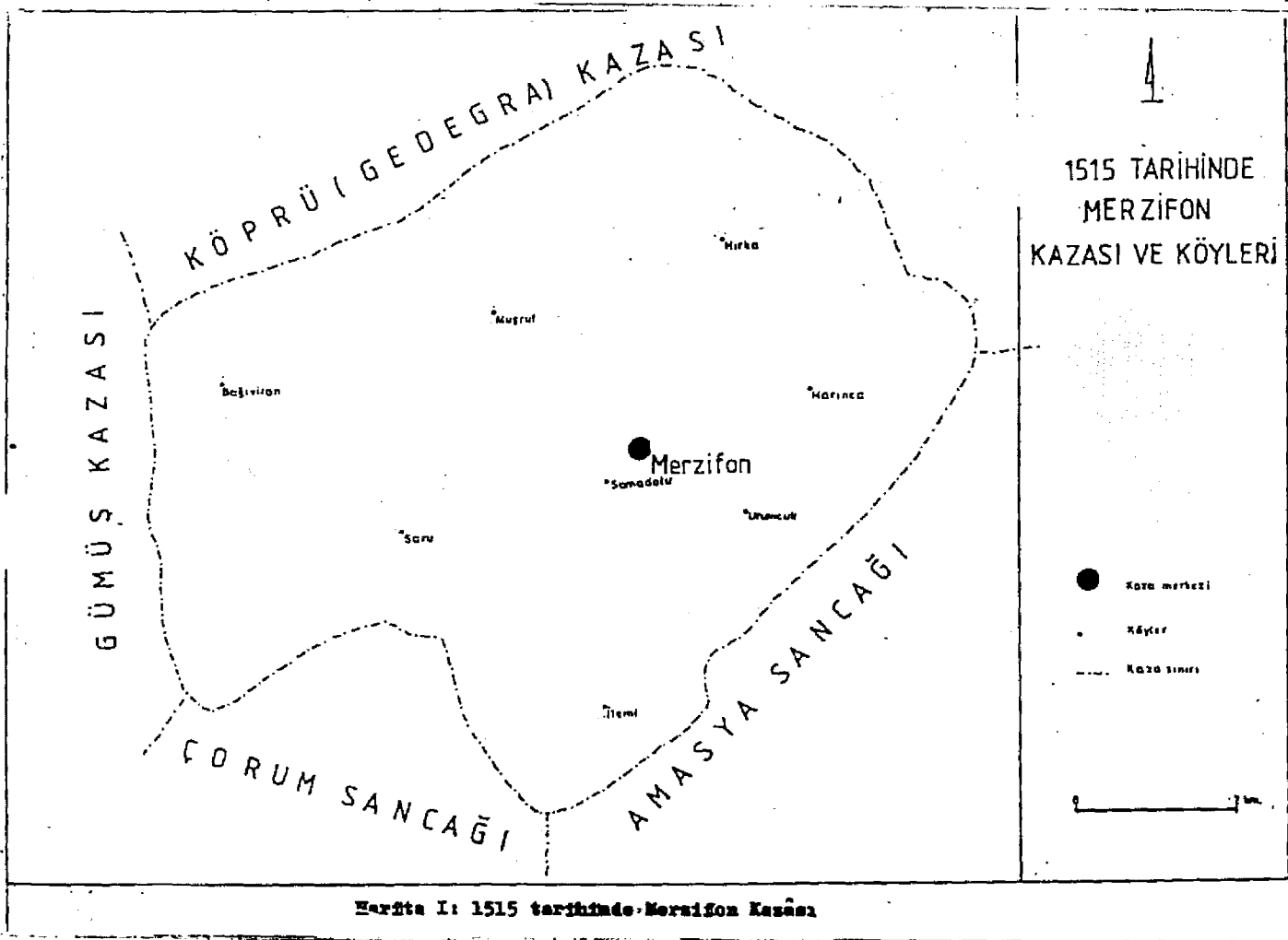

TABLE I. H. 921 (1515) ve H. 926 (1520) Tarihlerinde
'Merzifon'daki Müslüman Mahalle ve Nüfusları

Mahalleler	H. 921 (M. 1515)		H. 926 (M. 1520)		Hane	İmam
	Nefer	Mücerred	Nefer	Mücerred		
1 Hacı Ahmed Fakih	36	7	35	4	30	1
2 Bakkal Süleyman	17	6	25	12	12	1
3 Hacı Rahat	73	21	56	20	35	1
4 Hırfat(?) Mescidi Nâm-ı Diğer Eski Atpazarı	47	21	44	16	27	1
5 Cami-i Cedid	52	21	45	9	35	1
6 Berci(?)	48	16	53	16	36	1
7 Tarakçı	18	3	28	9	19	—
8 Hacı Balı	36	14	24	5	18	1
9 Mecid	35	12	41	7	33	1
10 Tövbe(?) Nâm-ı Diğer Hoca Süleyman	59	34	67	21	30	1
11 Neccar	21	9	17	5	11	1
12 İmarat	5	1	—	—	4	—
13 Kadî Mahbûn	31	11	24	3	20	1
14 Depçik	64	23	87	26	60	1
15 Gergen	40	16	66	33	32	1
16 Hamid	25	9	12	3	16	1
17 Cami-i Atik	46	15	49	14	34	1
18 Çilehâne-i Halife	17	5	21	8	13	—
19 Sürmesuk	23	11	22	7	15	—
20 Seydî Ahi 'Asad	19	9	14	3	10	1
21 Seydî Çelebi Mescidi	64	30	62	19	42	1
22 Sofular Nâm-ı Diğer Suflâ	93	38	103	46	56	—
23 Satvan(?)	13	9	10	3	6	1
24 Seydî Bölük	57	26	67	13	52	1
25 Halil Beg Mescidi	36	18	36	8	27	1
26 Hacı 'Adil	29	9	32	26	19	1
27 Tuz Pazarı	50	15	74	33	39	2
28 Hacı Yahya	104	43	122	54	66	1
Toplam	1158	452	1236	423*	797**	24

(*) TD. 387'de toplam mücerred sayısı 453 olarak kaydedilmiştir.

(**) TD. 387'de toplam hane sayısı 786 olarak kaydedilmiştir.

TABLO II. H. 921 (M. 1515) ve H. 926 (M. 1520) Yıllarında Merzifon'daki Ermeni Mahalle ve Nüfusları

Mahalleler	H. 921 (M. 1515)		H. 926 (M. 1520)
	Nefer	Mücerred	Hane
1 Kaplan	86	30	49
2 Bozahane	75	33	53
3 Erzincanî	43	19	40
4 Hâzehân-ı der			
Amasya Sersut(?)	—	—	23
5 Asmân-ı Akdem(?)	—	—	44
6 Kilise	43	14	30
Toplam	247	96	239*

(*) TD. 387'de Hane-i Gebran sayısı 302 olarak kaydedilmiştir.

TABLO III. XVI. Yüzyıl Başlarında Merzifon Kazasındaki Hane, Mücerredler ve Nüfus

	1515		1520		Toplam		Toplam	
	Hane*	Müc.	Hane	Müc.	Nüfus**	Nüfus %	Nüfus %	Nüfus %
Şehir								
Müslim	706	452	797	423	3530	3915	54.8	60.5
Gayrimüslim	151	96	239	—	755	1195	11.7	18.1
Toplam	857	548	1036	—	4285	5180	66.5	78.6
Köyler								
Müslim	430	270	280	244	2150	1400	33.4	21.2
Şehir ve Köyler								
Müslim	1136	722	1077	667	5680	5385	88.2	81.8
Gayrimüslim	151	96	239	—	755	1195	11.7	18.1
Genel Toplam	1287	818	1316	—	6435	6580	—	—

(*) 1515 tahririnde haneler ayrıca kaydedilmemiştir. Nefer sayısını mücerred sayısından çıkararak hane sayısını elde ettik.

(**) Bir haneyi 5 kişi olarak tahmin ettik.

TABLO IV. XVI. Yüzyıl Başlarında Merzifon Kazalarındaki Köyler ve Nüfusları

Köyler	1515		1520		Tahmini Nüfus	
	Hane	Müc.	Hane	Müc.	1515	1520
1 Hırka	53	31	31	44	265	155
2 Muşruf	72	46	63	49	360	315
3 Marınca	110	73	86	87	550	430
4 İlemi	57	27	—	—	285	—
5 Bağıriran(?)	42	26	30	25	210	150
6 Urumcuk	44	34	48	25	220	240
7 Samadolu	25	17	22	14	125	110
8 Saru	27	16	—	—	135	—
Toplam	430	270	280	244	2150	1400

TABLO V. 1515 Tahririne Göre Merzifon'da Üretilen Hububat Miktarı

	Buğday (Müd)*	Arpa (Müd)	Hassa Çiftlikleri (Müd)	Şıra (Müd)
Şehir ve Muşruf Köyü	1700	600	—	—
KÖYLER				
Kırka	52	51	22	3.5
Marınca	352	270	47	35
İlemi	161	80	99	—
Bağırirân(?)	250	211	186	9.5
Urumcuk	160	134	54	79.5
Samadolu	129	150	—	—
Saru	51	60	22	—
Toplam	2855	1556	287.5	127.5

(*) 1 Müd : 513,12 kg'dır.

(**) Tablodaki şıra miktarı sadece divânî hissedir.

TABLE VI. 1515 Tarihinde Merzifon Kazasında Alınan Vergilerden Divânî Hisse ve Miktarları

Verginin Adı	Vergi Bedeli (Akça)	Toplam Bedel İçindeki %
1 Behre-i Gendüm (Buğday)	28424	12.19
2 Behre-i Cev (Arpa)	12241	5.25
3 'An Rüsûm (Çift, bennâk...)	7915	3.39
4 Hassa Çiftlikleri	5750	2.46
5 Resm-i Çift	2360	1.01
6 Resm-i Tapu	5000	2.14
7 Resm-i Ganem	300	0.12
8 Resm-i Kivâre	1977	0.84
9 Öşr-i Şıra	2550	1.09
10 Öşr-i Piyaz	939	0.40
11 Öşr-i Haşhaş	370	0.15
12 Öşr-i Ceviz	261	0.11
13 Öşr-i Meyve	149	0.06
14 Öşr-i Nohut	12	0.005
15 Öşr-i Bağat ve Meyve ve resm-i ganem ve kivâre-i karye-i Muşruf	1500	0.64
16 İcar-i bağçe-i Medrese ve öşr-i meyve	130	0.55
17 Âdesi, Bakla ve Nohut	580	0.24
18 Cizye-i Gebran	7575	3.24
19 Bâd-ı hevâ	3784	1.62
20 Âslyâb	742	0.31
21 Niyâbet	2270	0.92

Verginin Adı	Vergi Bedeli (Akça)	Toplam Bedel İçindeki %
22 Çayırhâ	144	0.06
23 Cerâim ve bâd-ı hevâ-i Merzifon ma' karye-i Muşruf	7000	3.00
24 Mahsul-i İhtisâb	6340	2.71
25 Mahsul-i beytû'l-mâl ve mâl-i gayb ve yâve ve gaçgun	4080	1.75
26 Mahsul-i(?)	300	0.12
27 Niyâbet ve Nısf-ı Bâd-ı Hevâ ve 'Arus ve Âdet-i Ağnam	1921	0.82
28 Mukâta'-i Damgavât-ı nefis-i Merzifon ma' bozahâne, meyhâne, bazar-ı keyl rişte ve başhâne(?)	82000	35.17
29 Mukâtât-ı zemîn-i Dekakin	15211	6.52
30 Mukâtâ'-i Boyahane	1000	0.40
31 Mukâtâ'-i Zemîn-i bozahâne-i(?) zımmıyân	220	0.09
32 Kıst-ı Bağat	4920	2.11
33 Kıst-ı Hamam-ı Köhne	10000	4.28
34 Kıst-ı Hamam-ı Nev(?)	6000	2.57
35 Kıst-ı Miyâh(?)	5500	2.35
36 Mizân	2500	1.06
T c p l a m	233.135	